

РЕЦЕНЗІЯ

доцента кафедри геодезії та картографії
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
кандидата економічних наук, доцента **ШЕВЧЕНКА Олександра Вікторовича**
на дисертацію **ЗАРУБИ Дмитра Васильовича** на тему:
**«Організаційно-економічні засади фіскального регулювання
сільськогосподарського землекористування в умовах зміни клімату»**,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 «Економіка»
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Дисертація здобувача ступеня доктора філософії Дмитра Заруби присвячена удосконаленню фіскальної групи інструментів щодо забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення з урахуванням впливу змін клімату, яке полягає у підвищенні системності підходу до його застосування з орієнтацією на запровадження низьковуглецевого сільськогосподарського землекористування при товарному виробництві рослинництва.

Сучасні способи використання сільськогосподарських земель в Україні, зокрема в контексті товарного рослинництва, свідчать про наявність незбалансованого підходу. У більшості випадків практика ведення такого виробництва суперечить задекларованим орієнтирам сталого розвитку, засадам «зеленого» зростання та принципам низьковуглецевої економіки. Про це свідчить аналіз змін у структурі та обсягах виробництва продукції рослинництва, зіставлений із рівнем застосування добрив і реалізацією заходів із охорони земель. Така невідповідність безпосередньо впливає на поширення та інтенсивність ерозійних процесів ґрунтів агроєкосистем, що, своєю чергою, призводить до втрати гумусу та скорочення вуглецевих запасів у мінеральних ґрунтах. Це зумовлює зростання викидів CO₂, що негативно позначається на стані аграрного ресурсу, агроєкологічній та продовольчій безпеці, а також на динаміці змін клімату.

У межах євроінтеграційних зобов'язань Україна повинна адаптуватися до еколого-економічних вимог, що висуваються у рамках європейських законодавчих ініціатив. Щодо сектору землекористування, змін у землекористуванні та лісового господарства (ЗЗЛГ), держави-члени ЄС зобов'язані до 2030 року досягти балансу між обсягами викидів парникових газів та їх поглинанням у межах щонайменше 310 млн т CO₂-еквіваленту, відповідно до ухвалених нормативних актів. Також планується, що до 2030 року буде забезпечено кліматично нейтральне виробництво харчових продуктів, відновлення деградованих сільськогосподарських угідь та досягнення інших екологічно позитивних результатів.

Актуальним залишається комплекс теоретико-методичних питань, що стосуються фінансово-економічного забезпечення збалансованого розвитку сільськогосподарського

землекористування, які досі не мають остаточного наукового або практичного вирішення. Особливої уваги потребує вдосконалення використання фіскальних інструментів у межах еколого-економічного механізму, з акцентом на збереження та відновлення аграрного ресурсного потенціалу. При цьому ключовими орієнтирами мають стати підвищення рівня гумусонакопичення та зменшення обсягів викидів, пов'язаних з експлуатацією сільськогосподарських земель. У зв'язку із зазначеним вище дисертація Дмитра Заруби є сучасною та актуальною.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і пропозицій дисертації, їх достовірність та новизна. У роботі здобувачем здійснено поглиблення теоретичних і методичних підходів та обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення фіскальної групи інструментів забезпечення збалансованого сільськогосподарського землекористування з урахуванням впливу проблем зміни клімату. Автором роботи обґрунтовано та вирішено наступні завдання:

- здійснити комплексний аналіз існуючого стану використання фіскального інструментарію за базовими його компонентами щодо використання земель сільськогосподарського призначення у контексті врахування проблем зміни клімату та вивчити релевантний закордонний досвід;

- поглибити поняття фіскального інструментарію забезпечення збалансованого землекористування з урахуванням проблеми зміни клімату;

- запропонувати концептуальний підхід інституційного забезпечення дієвості фіскального інструментарію як складового компоненту еколого-економічного механізму збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення;

- провести на системній основі еколого-економічну оцінку земельно-ресурсного потенціалу та діагностики проблем забезпечення його сталого використання при товарному виробництві рослинництва у зональному вимірі України;

- обґрунтувати ефективну модель функціонування фіскальної групи інструментів щодо управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення;

- запропонувати удосконалення податкового інструменту, як важеля забезпечення збалансованого використання агроугідь з урахуванням проблем змін клімату;

- на основі систематизації еколого-економічних індикаторів збалансованого використання агроугідь з урахуванням вимог зеленого зростання запропонувати модель фіскального забезпечення низьковуглецевого розвитку рослинництва з огляду на умови зміни клімату;

- сформулювати підхід щодо зміцнення інституційного підґрунтя удосконалення моніторингу сільськогосподарського землекористування для оптимізації зусиль запровадження його збалансованих (сталих) практик.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація автором виконувалася в межах тематики науково-дослідних робіт Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління, зокрема «Обґрунтувати науково-теоретичні та організаційні засади імплементації моделі європейського зеленого переходу до національного плану повоєнної відбудови економіки та довкілля України» (номер державної реєстрації 0123U100345), у межах якої виконано аналіз і систематизацію новітніх законодавчих ініціатив ЄС щодо оптимізації забезпечення збалансованого (сталого) сільськогосподарського землекористування за умов змін клімату.

У межах науково-дослідної роботи Інституту кліматично орієнтованого сільського господарства НААН за темою «Удосконалення фіскального інструментарію регулювання сільськогосподарського землекористування на засадах низьковуглецевого розвитку» (номер державної реєстрації 0123U100531) запропоновано підхід щодо удосконалення податкових нарахувань за використання земель сільськогосподарського призначення з орієнтацією на запровадження низьковуглецевого землекористування, а відтак для відновлення і збереження агроресурсного потенціалу, підвищення конкурентоспроможності національної продукції рослинництва на міжнародних ринках. Запропоноване удосконалення податкового важеля може бути взято за основу запровадження новітніх інструментів зеленої економіки для сектору сільськогосподарського землекористування, у тому числі розглянутий підхід може бути використано при розробленні планів запровадження кращих практик на рівні територіальних громад і оптимізації запровадження низьковуглецевого сільськогосподарського землекористування регіонів.

Аналіз змісту дисертації. Дисертація Дмитра Заруби складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (197 найменувань) та додатків. Робота містить 7 таблиці та 18 рисунків. Загальний обсяг роботи становить 213 сторінок.

У першому розділі «**Теоретичні основи фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування в контексті зеленої економіки**» розкривається суть і теоретико-методичні підходи до фіскального регулювання у сфері сільськогосподарського землекористування з урахуванням принципів сталої та «зеленої» економіки.

Основна увага зосереджена на розкритті економічної природи фіскального регулювання у землекористуванні; уточненні його ролі у досягненні екологічної рівноваги й відновленні родючості земель; систематизації наукових підходів до поняття «фіскальний механізм» в аграрній сфері; аналізі трансформації цілей і функцій фіскальної політики в умовах переходу до моделі «зеленої» економіки; окресленні викликів і обмежень, які впливають на ефективність застосування фіскальних інструментів у регулюванні сільськогосподарського землекористування.

У другому розділі **«Діагностика сучасного стану системи фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування в Україні та удосконалення його методичного забезпечення»** полягає в поглибленому аналізі практики функціонування фіскальних інструментів у сільському землекористуванні та розробленні напрямів їх удосконалення з урахуванням вимог сталого розвитку.

У цьому розділі діагностується фактичний стан системи фіскального регулювання у сфері сільськогосподарського землекористування в Україні (податкова політика, земельні платежі, пільги, дотації тощо); визначаються основні проблеми, серед яких: низька ефективність стимулювальних інструментів, фрагментарність механізмів екологізації, недостатня орієнтація на збереження ґрунтових ресурсів і зменшення викидів; аналізуються статистичні та просторові дані, які відображають дисбаланси у використанні сільськогосподарських земель, зокрема ерозійні ризики, втрата гумусу, слабкий зв'язок між фіскальними заходами і результатами охорони земель; обґрунтовуються підходи до методичного вдосконалення фіскального регулювання – зокрема, через інтеграцію еколого-економічних індикаторів, розширення системи зеленого оподаткування та запровадження принципів платності за деградацію ґрунтів.

У третьому розділі **«Напрями розвитку фіскальної групи інструментів у фінансово-економічному забезпеченні збалансованого використання земельних ресурсів України з урахуванням постулатів зеленої економіки»** полягає у формуванні стратегічних підходів до трансформації фіскальних інструментів з метою забезпечення екологічно відповідального, раціонального та довгостроково ефективного землекористування в аграрному секторі України. У цьому розділі визначено пріоритети модернізації фіскальної політики з урахуванням вимог зеленої економіки, зокрема через екологізацію податків, зборів і бюджетного фінансування; обґрунтовано доцільність посилення стимулювального впливу фіскальних інструментів, спрямованих на збереження родючості ґрунтів, підвищення вмісту гумусу, запобігання деградації земель і зменшення викидів парникових газів; запропоновано нові механізми оподаткування та фінансового заохочення, включаючи елементи зеленого оподаткування, платежі за екологічну шкоду та пільги для екологічно відповідальних землекористувачів; розглянуто можливості інтеграції фіскальних інструментів у ширшу систему еколого-економічного управління сільськогосподарськими землями, з акцентом на цілі сталого розвитку та кліматичної нейтральності.

Таким чином, розділ визначає концептуальні та практичні напрями розвитку фіскального інструментарію як ключового елементу у досягненні збалансованого використання земельних ресурсів України відповідно до екологічних і економічних викликів сучасності.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій.

Теоретичні та прикладні результати дисертації апробовано на наукових та науково-практичних конференціях, а також висвітлено у публікаціях здобувача у фахових виданнях.

Обґрунтованість висновків, наведених в дисертації, підтверджуються використанням широкого спектра методів наукових досліджень при опрацюванні значного статистичного та фактологічного матеріалу. Достовірність та коректність теоретичних узагальнень автора забезпечена критичним переосмисленням напрацювань вітчизняних та іноземних вчених у царині теорії диверсифікації, економіки лісового господарства та екологічного менеджменту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у подальшому розвитку теоретичних, методичних та практичних положень, які формують організаційно-економічні засади фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування в умовах зміни клімату.

До основних результатів дослідження, які відзначаються науковою новизною, належать такі:

вперше:

- на основі теоретичного узагальнення запропоновано концептуальні засади формування організаційно-економічних умов господарювання суб'єктів економічної діяльності у сфері рослинництва, за яких обсяги прибутків є залежними від рівня агроекологічної безпеки, який сформовано в результаті використання агроресурсного потенціалу;

- обґрунтовано модель фіскального забезпечення сталого використання агроугідь, яка передбачає комплексний зв'язок нарощування економічної ефективності товарного виробництва рослинницької продукції із рівнем забезпечення прийняттого стану агроекологічної і продовольчої безпеки;

удосконалено:

- методичний підхід щодо податкових нарахувань за використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення як основи формування господарських умов з фокусом на відновлення і збереження агроресурсного потенціалу, що, на відміну від існуючих, враховує рівень агроекологічної безпеки, який сформовано у результаті вирощування товарної продукції рослинництва;

- концептуальний підхід щодо удосконалення теоретико-методичних засад забезпечення системи низьковуглецевого (сталого) землекористування, основний вплив якого спрямовано на формування фіскальними інструментами організаційно-економічних умов залежності економічної прибутковості господарюючих суб'єктів при товарному виробництві рослинницької продукції від рівня агроекологічної безпеки;

– інституційне підґрунтя впровадження моніторингової діяльності сільсько-господарського землекористування на шляху зеленого переходу, як базового компоненту формування інформаційно-реєстраційної інфраструктури забезпечення низьковуглецевого (сталого) використання агроугідь;

набули подальшого розвитку:

– розуміння сутності і ролі фіскальної групи інструментів як дієвого важеля еколого-економічного механізму забезпечення збалансованого (сталого) використання агресурсного потенціалу з урахуванням проблем зміни клімату;

– інституційне забезпечення ефективності фіскального інструментарію на основі теоретичного узагальнення та удосконалення релевантного закордонного досвіду щодо використання фіскального інструментарію за базовими його компонентами як ключового ланцюга еколого-економічного механізму збалансованого (сталого) використання земель сільськогосподарського призначення;

– теоретико-методичний підхід до оцінки рівня агроекологічної безпеки як основи діагностики проблем і ризиків забезпечення сталого сільськогосподарського землекористування на основі встановлення міри і характеру зв'язків між рівнем запасів вуглецю у ґрунтовому покриві й інтенсивністю антропогенного навантаження на агроєкосистему.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Положення дисертації опубліковано у 18 наукових працях, з яких 3 статті у наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, 4 статті у наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, стаття у науково-популярному виданні, 10 тез наукових доповідей.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійно написаною кваліфікаційною науковою працею із науково-обґрунтованими висновками та рекомендаціями. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела. У дисертації відсутнє привласнення чужих ідей, результатів або слів без оформлення належного цитування. Таким чином, у дисертації Дмитра Заруби відсутні порушення академічної доброчесності.

Питання для дискусійного обговорення та недоліки дисертації щодо її змісту та оформлення. Відмічаючи в цілому корисне для теоретичного розвитку і практики наукове дослідження та оцінюючи позитивно дисертацію Дмитра Заруби необхідно зауважити, що вона не позбавлена дискусійних моментів, а також побажань, серед яких:

1. У підрозділі 1.3 автор зосереджується на оподаткуванні як базовому механізмі фіскального регулювання, не розглядаючи інші потенційно ефективні підходи, зокрема:

екологічні субсидії, компенсаційні виплати за відновлення ґрунтів, пільги для екологічно відповідальних виробників. У більшості країн ЄС саме субсидійна модель підтримки екосистемних послуг показала високу ефективність. Відсутність такого порівняння суттєво звужує простір для критичної оцінки запропонованих підходів і не дозволяє повною мірою сформулювати збалансовану політику державної підтримки сталого землекористування.

2. Необхідно відмітити, що в процесі дисертаційного дослідження автором проведено достатньо ґрунтовний аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел щодо теми дисертаційного дослідження. Однак, як констатує автор «...співставлення динаміки обсягів викидів парникових газів від використання земель сільськогосподарського призначення у комплексі з динамікою економічних показників землекористування є уособленням результатів антропогенного навантаження на агроєкосистему та індикатором рівня агроєкологічної безпеки регіону» бажано було б провести більш ґрунтовний аналіз сільськогосподарського використання земель в межах регіонів з констатацією фактів обсягів викидів парникових газів, рівнем їх поглинання та особливостями господарської діяльності на сільськогосподарських землях (підрозділ 3.1, с. 123).

3. Вважаємо, що у підрозділі 3.1 «Еколого-економічний потенціал удосконалення фіскального регулювання як інструмент забезпечення збалансованого розвитку агросфери» недостатньо уваги приділено питанням методичного чи інституційного забезпечення узагальнення інформації з оцінки змін запасів вуглецю у резервуарі мінеральних ґрунтів агроугідь. Не викликає сумнівів важливість «...співставлення динаміки обсягів викидів парникових газів від використання земель сільськогосподарського призначення у комплексі з динамікою економічних показників землекористування є уособленням результатів антропогенного навантаження на агроєкосистему та індикатором рівня агроєкологічної безпеки регіону», що підкреслює ключову роль інвентаризації викидів/поглинання парникових газів. Але лишається незрозумілим, на кого покладаються обов'язки зведення цих даних та їх порівняння і узгодження з інформацією, яка оприлюднюється у Національному звіті про інвентаризацію парникових газів у секторі землекористування. І тим більше, лишилося відкритим питання щодо відповідальності чи алгоритму дій у випадку виявлення розбіжностей у даних з різних джерел такої розрахункової інформації. Вочевидь, що аспект інституційного забезпечення запропонованого виду діяльності не є завершеним, потребує додаткового вивчення і розвитку.

4. На нашу думку, не достатньо глибоко висвітлено роль державного регулювання при висвітленні процесів запровадження системи науково обґрунтованих заходів та формування на цій основі удосконалення фінансово-економічного інструментарію фіскального спрямування для сектору землекористування, вплив якого орієнтовано на відновлення запасів вуглецю у ґрунтовому покриві земель сільськогосподарського

призначення. Навіть сам термін, який використовується автором скрізь в тексті роботи «система науково обґрунтованих землеохоронних заходів» передбачає наявність фінансування з державного бюджету, тобто тільки лише цей один аспект уже демонструє необхідність державного втручання. Натомість у роботі лише анонсовано про присутність держави як суб'єкту організації сектору сільського господарства, а у підрозділ 1.3 «Аналіз світового досвіду функціонування системи фіскального інструментарію як компоненти еколого-економічного механізму забезпечення збалансованого національного природо-користування з урахуванням постулатів зеленої економіки» на запропонованій схемі «Структуризація підходів щодо формування системи збалансованого (сталого) природо-користування на засадах зеленої економіки», яку подано на рис. 1.1 (с. 60) взагалі допущено неточність, а саме вказано участь держави лише через формування систем «Верифікації викидів ПГ/запасів вуглецю в природно-антропогенних екосистемах» та «Контролю запровадження природоохоронних заходів та подальших операцій», що саме по собі має сенс, але не вказано вплив державних інституцій на процеси запровадження систем землеохоронних заходів, який відбувається через нормативно-законодавче середовище.

5. Автор вводить поправочні коефіцієнти до податкових нарахувань залежно від стану ґрунтового покриву, однак методика не враховує значну екологічну та агрокліматичну різномірність регіонів України. Землекористувачі, які працюють у зонах з природно нижчою родючістю ґрунтів чи у посушливих регіонах (наприклад, Степ), можуть опинитися у менш вигідному становищі при застосуванні уніфікованого підходу до фіскального коригування. Це суперечить принципу справедливості оподаткування та може створити адміністративні бар'єри для розвитку аграрного сектору у складних природно-ресурсних умовах. Модель потребує регіоналізації та адаптації до локальних агроекологічних особливостей (підрозділ 2.3, с. 101–114).

6. Автор обґрунтовано підкреслює необхідність моніторингу стану агроекосистем, проте поданий виклад має переважно декларативний характер. У роботі не конкретизовано, які саме установи, за якими процедурами, з використанням яких інструментів і джерел даних повинні здійснювати відповідний моніторинг. Відсутня також оцінка вартості впровадження такої системи, її окупності чи ефективності. Без цих складових інституційна модель моніторингу залишається гіпотетичною і не має достатніх підстав для подальшої нормативно-правової імплементації (підрозділ 3.2, с. 130–141).

7. У підрозділі 3.3 запропоновано модель податкового регулювання із використанням поправочних коефіцієнтів, проте виклад не супроводжується математичною формалізацією. Відсутні аналітичні формули, які дозволили б оцінити механізм розрахунку ставок з урахуванням якості ґрунтів або інших еколого-економічних характеристик. Це обмежує можливість практичного використання моделі, її адаптації до ГІС-систем

або автоматизованих облікових програм. Формалізований опис запропонованих залежностей є необхідною умовою для інтеграції результатів дисертації у практику фіскального адміністрування (підрозділ 3.3, с. 141–163).

Водночас, викладені зауваження істотно не впливають на результати роботи, які є актуальними та обґрунтованими, а носять переважно дискусійний та рекомендаційний характер.

Загальний висновок. Дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані та практично значущі результати, що вирішують важливе наукове завдання для теорії та методології диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів з урахуванням викликів воєнного часу та наслідків корпоратизації лісового сектору України. Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих наукових працях повністю відповідають нормативним вимогам Міністерства освіти і науки України.

Таким чином, дисертація на тему: «Організаційно-економічні засади фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування в умовах зміни клімату» відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Заруба Дмитро Васильович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Рецензент доцент кафедри геодезії та картографії Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидат економічних наук, доцент Олександр ШЕВЧЕНКО